

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

2019

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na 10 wa tipheji.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Papila leri ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Xikambelantwisiso	(30)
XIYENGE XA B: Nkomiso/Nkatsakanyo wa ndzima	(10)
XIYENGE XA C: Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi	(40)
2. Hlamula swivutiso HINKWASWO.
3. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
4. Khwatihata ehansi ka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA.
5. Nombora nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA ku fana na leswi xivutiso xi nomborisiweke xiswona.
6. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA.
7. Xiyaxiya mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.
8. Minkarhi leyi ringanyetiweke:

XIYENGE XA A: Timinete ta 50	
XIYENGE XA B: Timinete ta 20	
XIYENGE XA C: Timinete ta 50	
9. Tsala swi basa no vonaka.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA A: PROSI**SAKA RA TINGANA**

1	Timhaka ta Pfunani Malate a ti hlamarisa vanhu vo tala etikweni ra ka Mpisana. Lava a va swi vonela kule a va n'wi pharheka milandzu yo tala leyi a yi katsa ku xavisa swidzidziharisi, ku vhiya na ku va phisa ra swibejwana. Van'wana swi va tsone vurhongo va ngungumela va ya hlevela maphorisa leswaku ku na munhu laha tikweni loyi a ngo nyuka siku na siku kambe xi nga tikombi xihlovo lexi a orhovelaka eka xona. Maphorisa a ya swi bangi hi makatla, ya hlawurile sejeni Boxantiyiso leswaku a sungula ku xiyaxiya mahanyelo ya njhingha leyi ya ka Malate.	5
2	Phela Malate a nga ri njhingha ntsena, a a ri mpohlo yo fanela hi mpahla leyi a yi tikomba yi tikota yi tlhela yi kota na swa yona. Yindlu ya manyunyu a yi lo ge, yi tlhela yi khavisiwa hi swipandzamananga swimbirhi swa majarimani, ku nga xa yena na xa nghamu ya yena Nsovo. Lava vambirhi a va ngo tirha mintirho yo nyawula kambe swa vona a swi nyawula ku tlula swa lava va tirhaka mintirho yo nyawula. Leswi hi swona leswi a swi endla leswaku vaakandhawu va nga dyi byi rhelela.	10
15
3	Kunene sejeni Boxantiyiso u nghene hansi a lavisisa timhaka ta Malate. A lavisisa leswaku yena na nsati va hola mali muni, va na swibindzwana swa njhani, naswona swi va nyika mali muni. U hlamarile ku kuma leswaku a va nga ri na bindzu naswona mali leyi a va yi hola a yi nga tati na xandla. Sejeni u kunguhate ku va kongoma ku kuma vuxokoxoko bya lomu a va yi kuma kona mali ya ku xava leswi a va ri na swona. Hi Mugqivela wa kona Malate a a ri na xinkhubyana xa ku tlangela siku ra ku velekiwa ra nghamu ya yena loyi a heta malembe ya makumentlhanu. Vanhu a va rhambiwile hi xitalo kasi na swakudya a ku ri matutu vana va Ntavasi. Sejeni u tirhambile na yena leswaku emakumu ka xinkhubyana a ta nghena emhakeni ya yena. Mhaka ya ku lavisisiwa ka Malate a yi lo huu, na tiko lero vanhu vo tala a va tsakile ku vona sejeni eka xinkhubyana lexi.	20
25
4	Ntirho wu sungurile ximfumu laha xivulavuri xo sungula a ku ri jahantiyela leri a ri tikomba ri tikota. Rona ri te, 'Mina ndzi Rivalani Xikuhele. Ndzi un'wana wa lava va dyondzisiweke xikolo hi tatana Malate na nghamu ya vona. Sweswi ndzi n'wamabindzu loyi a akaka tindlu eMidrand na le Centurion. Ndzi yimile haleno ku yimela vana hinkwavo lava va hlayisiweke na ku kurisiwa hi vatswari lavambirhi. Exikarhi ka hina ku na buti Rhulani loyi a nga na khampani ya IT na sesi Mikateko loyi a nga dokodela exibedhlele xa kwala kaya. Hivunharhu bya hina hi huma emindyangwini leyi sweleke. A hi nga ri nchumu kambe namuntlha hi vanhu hikwalaho ka vona. Eka vatswari lavambirhi hi ri, ha swi tiva leswaku a mi nga holi mali yo ndzi voneni naswona a mi ngo va na nchumu kambe sweswitsongo a mi ri na swona mi swi kotile ku phemelana na hina. A mi nga bohi hi nchumu handle ka vumunhu na rirhandzu. Hi ri eka n'wina inkomu.	30
35

Tivani leswaku a mi lo hi dyondzisa xikolo ntsena kambe mi hi dyondzise na vutomi. Mhani, hi mi navelela siku lerinene ra ku velekiwa ka n'wina. Onge mikateko yi nga mi nela n'wina na mukhalabye wa n'wina. Inkomu.'	40
5 Endzhaku ka rona ku vile na swivulavuri swin'wana swinharhu ivi ku nghena Malate hi xiviri. Yena u te: 'Ndzi nga si vula swo karhi eka xiluva xa mbilu ya mina, ndzi pfumeleleni ndzi mi khensa ku va mi tile hixitalo haleno xinkhubyanini xa nghamu ya mina. Vukona bya n'wina byi hi endla vanhu exikarhi ka vanhu. Ndzi rhandza ku khensa na vana va hina lavanharhu lava va hi endleke vanhu exikarhi ka vanhu. Yindlu ya manyunyu leyi mi yi vonaka hi vona. Mimovha mimbirhi leyi hi njirimukaka hi yona i Rhulani na Rivalani kasi xinkhubyana lexi xa namuntlha i Dokodela Mikateko. Hina vandyangu hi rhandza ku khensa L'a nge henhlahenhla ku va a hi dyondzisile leswaku vuvukisi lebyikulu ku tlula hinkwabyo i ku antswisa vutomi bya vanhu lava u tshamaka na vona. N'wina vanhu va muganga lowu mi hi tiva ku antswa. Mi tiva na ximovhana lexi a hi famba hi xona malembe manharhu lama nga hundza lexo pfula rivanti rin'we ntsena. Mi tiva na suti ya mina yo nkwalala leyi a ndzi bomba hi yona minkarhi hinkwayo. Namuntlha hi kume mikateko, hi rivala maxangu hi kuma ku rhula ...'	45 50 55
	[Vutitumbuluxeri]

- 1.1 Xana mhaka leyi ku vulavuriwaka hi yona eka xitshuriwa a yi humelela etikweni rihi? (1)
- 1.2 Vula milandzu MIMBIRHI leyi Malate a lumbetiwa hi yona. (2)
- 1.3 I ncini lexi a xi endla leswaku Malate a lumbetiwa milandzu leyi? (2)
- 1.4 I marito wahi eka xitshuriwa lawa ya hi kombaka leswaku Malate a a rhandza nsati wa yena? (1)
- 1.5 Malate a a ri xivulavuri xa vungani eka xinkhubyana lexi? (2)
- 1.6 Nyika nhlamuselo ya marito lawa, 'mali leyi a va yi hola a yi nga tati xandla.' (2)
- 1.7 I ncini xi ku tsakisaka hi vumunhu bya vana lavaya vanharhu? (2)
- 1.8 Vula **hi swona** kumbe **a hi swona** u tlhela u seketela nhlamulo ya wena. Malate a a tikota a kota na swa yena. (2)
- 1.9 Mhaka ya ku lumbetiwa ka ndyangu wa ka Malate ya humelela evuton'wini bya masiku hinkwawo ke? (2)
- 1.10 Xana swiendlo swa ndyangu wa ka Malate swi ku byela yini hi mavonelo ya vona ya vutomi? (2)
- 1.11 Malate u wela eka vupfumeri bya muxaka muni? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 1.12 Hikwalaho ka yini sejeni Boxantiyiso a tirhambile eka xinkhubyana lexi? (1)
- 1.13 U vona onge sejeni Boxantiyiso a nga va a endle yini emakumu ka xinkhubyana lexi? (2)

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA B: XIFANISO

[Xifaniso xi huma eka: www.google.co.za]

- 1.14 Vula swilo SWIMBIRHI leswi hi kombaka leswaku mbyana na swimbyanyana swi hlayisekile swinene. (2)
- 1.15 Xana muteki wa xifaniso lexi u xi teke hi matekelo ya mpfhuka wihi? Seketela. (2)
- 1.16 Hikwalaho ka yini n'wini wa mbyana leyi a yi hlayisa hi mukhuva lowu ke? (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

Hlaya xitshuriwa xa C laha hansi kutani u longoloxa tipoyinti ta NKOMBO leti kombisa leswi faneleke ku tekeriwa enhlokweni eka timhaka ta vuhlayiseki bya le kaya.

SWILETELO

1. Longoloxa NKOMBO wa tipoyinti hi marito LAMA NGA HUNDZIKI 70, u kombisa leswi faneleke ku tekeriwa enhlokweni eka timhaka ta vuhlayiseki bya le kaya. Nombora swivulwa swa wena ku suka eka 1–7.
2. Tsala poyinti YIN'WE eka xivulwa xin'wana na xin'wana.
3. Tirhisa marito ya WENA N'WINYI.
4. Kombisa ntsengo wa marito lama u ma tirhiseke ma ri endzeni ka swiangi emakumu ka nkomiso wa wena.

XITSHURIWA XA C**VUHLAYISEKI EMAKAYA**

I Ravuntlhanu ro hetelela ra n'hweti ya Sunguti, N'wa-Khazamula u vulavula na rikutse ra yena Makhanana. 'Khani n'wananga, mundzuku ndzi ta ya eholideyini ya masiku ya nthanu eKapa, ndza tshemba u swi vonile leswaku Sergio u tsemetile mirhi na ku khulela nhova leswaku ku basa laha kaya, ku nga vi na ndhawu leyi munhu a nga hi tumbelelaka eka yona. Wena u ta fanela ku tsundzuxa 'Auntie' ku tshama a khiyile mavanti hinkwawo na gede. Ndzi nga si rivala fambani mi ya susa switirho swa le xirhapeni na xitepisi leswi Sergio a a tirha hi swona swi nga ta koka rinoko ra vayivi loko va hundza hi ndlela. Nakambe mi nga rivali ku phamela na ku chucha Makhomahinhamu loko dyambu ri pela, phela mbyana liya ya wu rindza muti lowu. Loko vanhu va vutisa leswaku ndzi kwihi, mi vula leswaku ndza ha yile hala dorobeni,' a vula a karhi a n'wayitela. 'Facebook na Whatsapp ya wena na Auntie swi nga tivisi misava hinkwayo leswaku ndzi endzile. Swifaniso na mahungu ya le Kapa leswi ndzi nga ta mi rhumela i swa n'wina ntsena. Xo hetelela mi nga tshuki mi pfulela vanhu vo ka mi nga va tivi. Ndza tshemba xi bele tindleveni.'

[Vutitumbuluxeri]

NTSENGO WA XIYENGE XA B:**10**

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3**

Xiyaxiya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA D: XINAVETISO

[Xifaniso xi huma eka www.google.co.za]

- 3.1 Hikokwalaho ka yini rito 'Old Spice' ri vuyeleriwele eka xinavetiso lexi? (1)
- 3.2 Nkoka wa ku tirhisa mfungho wa xihlamalo eka xinavetiso lexi hi wihi? (2)
- 3.3 Kombisa tithekiniki TIMBIRHI leti tirhisiweke hi munavetisi ku onga vaxavi. (2)
- 3.4 Hlawula nhlamulo YIN'WE leyi nga riki yona. Ku tirhisiwa ka hanci yo basa na buruku ro basa swi yimela ku ... eka xinavetiso.
- A tikukumuxa
B tirhandza
C titshemba
D titsan'wa (1)
- 3.5 Hlamusela leswi rito 'wanunanuna' eka xinavetiso ri vulaka swona. (2)
- 3.6 Xana xinavetiso lexi xi swi kotile ku fikelela xikongomelo xa xona ke? Seketela. (2)

[10]

XIVUTISO XA 4: KU XOPAXOPA KHATHUNI

Xiyaxiya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA E

[Xi huma eka: www.undertoons.com]

- 4.1 Hi byihi vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka munhu wa A na wa B? (2)
- 4.2 I mani a nga vula marito lama nga eka khathuni? (1)
- 4.3 Xana munhu wa B u na xivilelo muni? (2)
- 4.4 Hlawula YIN'WE eka leti landzelaka: Ku ya hi marito lama nga eka khathuni xana phepha leri nga khomiwa hi munhu wa B ri nga va ri khome mahungu muni?
- A Mahungu yo huma entirhweni.
 B Swileriso swa manwelo ya miri.
 C Miri leyi a nyikiweke na tihakelo.
 D Matimu ya mavabyi ya yena. (1)
- 4.5 Paluxa vukanakanisi lebyi tisiwaka hi rito ra 'hlarisa' eka khathuni leyi. (2)
- 4.6 Hi yihi mhaka leyi u pfumelelanaka na yona eka marito lawa ya nga eka khathuni? Seketela. (2)

[10]

XIVUTISO XA 5: RIRIMI NA VUSWIKOTI BYO HLELA

5.1 Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F: PROSI**VUMUNHU**

Vumunhu i **ndavuko** wa **Vatima** lowu nga va kona kusukela. Loko vanhu hinkwavo a va ri na vumunhu misava a yi ta **rhula**. Loko lavatsongo va suka va yima eswitulwini loko lavakulu va nga ri na ndhawu yo tshama etikerekeni, eswitimeleni na le mabazini vutomi a byi ta olova hikuva ku xixima i xiphemu xa vumunhu. 5

Vumunhu byi tikomba hi ku va vanhu va **pfunana** ematshan'wini yo hlekana. Loko lavakulu a va kota ku rhuma lavatsongo hambu ku nga ri maxaka ya vona hikuva **mafurha ya n'wana i ku rhumiwa**. A swi ta va kahle loko vanhu a va nga yivelani kumbe ku xava swo yiviwa, ripfalo ri komba vumunhu. **N'wana a hi wa un'we**, leswi a swi ta va na nkoka loko lavakulu a va ha kota ku tshinya n'wana un'wana na un'wana loyi a endlaka swo huma endleleni. Ku pfumela ku tshinyiwa hi munhu un'wana na un'wana loko u huma endleni i vumunhu. 10

Vumunhu a byi xaviwi, a byi dyondzeriwi, i matikhomelo lawa munhu a fambaka na wona, lawa ya nga tisaka ku cinca hambu ku ri kutsongo erixakeni. Ku va na vumunhu wa tihlawulela hi ku va swi huma embilwini. 15

[Vutitumbuluxeri]

- 5.1.1 Tirhisa rito 'rhula' exivulweni ku kombisa nhlamuselo leyi nga hambana na leyi nga eka xitshuriwa eka ntila wa 2. (2)
- 5.1.2 Nyika nhlamuselo ya xivulwa lexi landzelaka:
Hi ku va swi huma embilwini. (2)
- 5.1.3 Xana xivuriso lexi landzelaka a wu ta xi tirhisa loko swi te yini?
Mafurha ya n'wana i ku rhumiwa. (2)
- 5.1.4 Yisa xivulwa lexi landzelaka eka tlhelo ra mpfumelo .
N'wana a hi wa un'we. (1)
- 5.1.5 Rito leri tikisiweke ri le ka rhavi ra xihlamulano. Tihela u tsala xivulwa lexi u ri yisa eka rhavi ra xitlhelelo.
Vumunhu byi tikomba hi ku va vanhu va **pfunana**. (2)
- 5.1.6 Tihela u tsala xivulwa lexi landzelaka u lulamisa swihoxo eka marito lawa ya tikisiweke.
Vumunhu i **ndavuko** wa **Vatima** lowu nga va kona kusukela. (2)

5.1.7 Yisa rito leri tikisiweke eka ntsongahato.

Ripfalo ri komba vumunhu.

(1)

5.1.8 Tihela u tsala xivulwa lexi nga laha hansi kambe u sungula hi rihlanganisi leri tikisiweke.

Pfumela ku tshinyiwa hi munhu un'wana na un'wana **loko** u huma endleleni.

(2)

5.2 Xiyaxiya xifaniso lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

N'wayitelo i xikombiso xa ntsako. Wa ndzi tlakula wu endla leswaku ku chava ka mina ku hunguteka kutani ndzi kombisa rirhandzu eka van'wana vanhu.

[Xi huma eka: www.google.com]

5.2.1 Rito leri tikisiweke laha hansi i rivitimpfelelo. Endla xivulwa hi rito leri ri pfelelaka eka rona.

N'wayitelo i xikombiso xa **ntsako**.

(2)

5.2.2 Yisa xivulwa lexi landzelaka eka vun'we.

Kombisa rirhandzu eka van'wana vanhu.

(2)

5.2.3 Tihela u tsala xivulwa lexi landzelaka kambe u yisa marito lama tikisiweke eka munhu wa vunharhu.

Wa **ndzi** tlakula wu endla leswaku ku chava ka **mina** ku hunguteka.

(2)

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80